

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ МОДЕЛІ В ДИЗАЙНІ АРХІТЕКТУРНО-ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДОВИЩА

© Крамарчук Х.П., 2013

Виявлено національно-культурні моделі “Баба” та “Дід” з предметно-просторових форм середовища.

Ключові слова: національно-культурні моделі, модель “Баба”, модель “Дід”.

In the article appear national-cultural models “Foremother” and “Forefather” from the in detail spatial forms of environment.

Key words: national-cultural models, model “Foremother”, model “Forefather”.

Постановка проблеми

У сучасній науково-методичній літературі з проектування практично немає класифікації архетипних форм. Виявлення архетипних форм, узагальнення їх до національно-культурних моделей¹ значно полегшить концептуальний підхід у проектуванні. Насамперед проєктант володітиме архетипною базою, яка виражається через національно-культурні моделі. По-друге, ці національно-культурні моделі становлять історико-генетичний код етносу, слугують інструментаріями, які дають змогу зберегти динамічний принцип самотності, творячи національний образ в архітектурно-предметному середовищі. По-третє, спроектоване на архетипних схемах середовище залучає людину до активного буття, виражає багату і близьку їй психологічну і духовну структуру.

Аналіз останніх досліджень

У цій статті практиковано застосування семантичного аналізу понять “баба” та “дід” для виявлення денотатів у різних семіотичних системах (знаках ритуалу, побуту, людини, природи, малих архітектурних форм). З іншого боку, для виявлення національно-культурних моделей “Баба” і “Дід” застосовується метод іконологічного аналізу, а саме пошук конотативних значень образу, його історично складений смисловий потенціал. Такі методи дослідження здебільшого використовують у гуманітарних науках, зокрема в філології, філософії, семіотиці, культурології, мистецтвознавстві, етнографії для визначення смислів предметів і явищ об’єктивного світу. До відомих авторів, які застосовували чи, відповідно, застосовують ці методи зараховує О. Потебню, В. Іванова, П. Флоренського, П. Кононенка, О. Забужко та багато інших. Специфіка архітектури і дизайну вимагає узагальнити дослідження над словом і його образним виявом у національні моделі середовища, у яких проявляються архетипні схеми.

Формулювання цілі статті

Дослідити і зарахувати поняття “баба” та “дід” до етнокультурних архетипних понять. Виявити предмети та явища з кореневим кушем “баб-” та “дід-” і узагальнити форми до рівня моделей.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні в наукових дослідженнях традицій поклоніння прашурам вживається поняття культ предків. Поняття “культ” має семантику боязні та залежності від об’єкта чи явища поклоніння. У ньому ослаблена характеристика поклоніння як глибокої пошани. Саме в смисловому аспекті традицію поклоніння предкам як глибокої пошани пропонують вживати поняття-

---

¹ **Національно-культурні моделі** – це світоглядні форми буття виражені через комплекс характерних ознак об’єкта, а не об’єкт в його конкретно історичній реальності.

термін – пієтизм до предків замість поняття культ предків. Поняття пієти² постає, на мою думку, доречнішим у сучасній традиції вшанування пращурів. Пращури постають як речники до Бога від народу і кожної людини зокрема, через жертвне життя-боротьбу у пошуках Божої правди і набувають рис святенництва і богоподібності. Саме підсвідомі глибинні колективні архетипи проявляються у людині на образно-понятійному, тобто словесному рівні (в цьому прикладі “баба” і “дід”) і образно-формотворчому рівні. Предмети, що позначаються іменами одного кореневого куща “баб-” та “дід-”, є утворені здебільшого метонімічною заміною або метафоричним перенесенням ознак, де за критерій коду упізнання слугує форма і зміст. Національні культурні моделі “дід” та “баба” постають як впізнавані фігури, як “етнокультурні архетипи” [1], які проявляються через предметний світ, і стають константами національної духовності. Причому артикульовані різними іменами “баба” і “дід” денотати є подібними, а часто й ідентичними, доповнюють один одного в середовищі і не мають яскраво вираженої переваги первісності статі предка: дід чи баба, а розуміються як онтологічні, ідеальні сутності: предки, пращури. Наприклад, “Діди” – загальна назва предків (Гуцульщина), і гра при покійнику [2]. Один парубок перебирається за бабу (атрибут палиця), другий за діда (атрибут топірець) і вихваляють мерця. Можливо оця нерозрізненість і називання однакових за часту форм іменем “дід” і “баба” має корені з часів етногенезу ще періоду палеоліту, коли “пращур-тотем був двостатевий або безстатевий середнього роду” [3]. Прикмета двостатевості та безстатевості є характеристикою божественності. Тоді ж у палеоліті зароджується думка про пращура як боготвореного предка роду, а ще глибше – це вкладення в ці поняття смислу “найвищого Єства” [4] – Творця. Ця ідея Творця, яка втілена в триструктурному образі різдвяного дідуха (як злаку), вважає К. Сосенко, є старшою за ідею предка-діда (як людини). В архаїчних культурах жіночих статуєток, в епоху неоліту і матріархату саме поняття “баба” – символізувало предка, голову роду по жіночій лінії (в українців доля вважається вродженою (успадкованою) по материнській лінії) [5]. Баба – один із головних архетипів структурації жіночого начала, яких визначено три: Матір, Діва, Яга (баба). Яга (баба) постає як руйнівниця, так і дарівниця [6], причому функція дарівниці визначається як первинна. Слово “Яга”, як вважає В.В. Жайворонок, споріднене з литовським *ągīs* – “гадюка, уж”; давня назва язя=язібаба=Баба-Яга, Яга, Баба-Юга – “чарівниця”, “відьма”, і тільки пізніше стає уособленням злої істоти. Баба-яга (бабуся-Ягуся) [7] у найдавніші часи це добра стара жінка, яка допомагає людям у біді. Отже, баба Яга, як її характеризує О. Забужко, є безпосереднім носієм і передавачем первинних джерел людського життя і мислення, що пов’язано з її віком, досвідом і містичним обдаруванням. Але ми знаємо, що “золотою бабою” скіфи називали і архетипний образ матері. Баба у давніх українців – одне з найстаровинніших божеств це – мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покровя, хранителька родинного вогнища, з її ушануванням постав пієтизм до Матері, згодом Богині.

З настанням патріархату в культурному житті і побуті ввійшло до поняття предка (“баба”) – смисл поняття “дід”. Докія Гуменна наголошує на зміні акцентів божеств: з жіночого походження на чоловіче із залишанням імені Діва Лада на Див-Ладо і Дід-Ладо, а сталося це в часи зникнення мальованої кераміки трипілля в добу оріньяку пізнього палеоліту і схрещення з культурою “шнурової кераміки”, культурою городищ на горбах з патріархальним устроєм [8]. Як зауважує О. Кирилюк, жіноча природа баби-Яги відображає матріархальні відносини, які вступають у протистояння з владою чоловіків. З появою землеробства та спадкоємності по чоловічій лінії виникає культ пращурів, котрі дарують родючість, а баба Яга замінюється чоловіком-пращуром [9]. На відміну від нашої культури, як вказує Докія Гуменна, в Месопотамії поняття “баба” в сусідстві з кочовими пастухами Арабії почало означати патріарха-батька, голову роду. Поняття “баба” тюрського образно-смыслового звучання (“бал бал”) стало означати “воїна”. Кам’яні баби зосереджені у степовій зоні України і мають власну назву “Скіфська баба” або менш вживане поняття “мамай”. На сьогодні під поняттям “Скіфська баба” в широкому вжитку розуміють як скульптуру чоловічої статі – скіфського часу і пізнішу половецьку бабу – жіночої статі.

---

² Пієта з лат. “благочестя” – римська богиня, уособлення благочестя та шани до батьків, атрибути – діти та лелека.

Тому, як далі ми побачимо, відбувається схрещення семантичного поля понять “баба” та “дід” і вираження їх у подібних або взаємодоповнювальних предметно-просторових формах архітектури і побуту.

Комплементарність і подібність моделей “Баба” і “Дід”

Семантичну парність спостерігаємо у просторовій структурації. Наприклад, “дідинець” – старовинна назва двору, та місця навколо церкви, де поховані родичі, а також місце в церкві, де стоять жебраки. Бабинець – простір у церкві, де стоять матері та молодіці з малими дітьми. А також у кам’яних фігурах “Баба” та “Дід”, якими були увінчані горби на Знесенні у Львові [10]. До семантичної парності належить обряд проводів Баби Зими та її чоловіка Діда Мороза або Різдвяного Діда. Одинакові моделі “Баба” і “Дід” виражені в утеплювальних снопах, які ставили по обидва боки одвірків, тільки “діди” або “баби” [11] – це смужки із соломи або волосіння прилаштовували в тих місцях, де двері сходилися з одвірками. Вони водночас утеплювали помешкання і оберігали від злих духів. “Баба” – це пучок сіна, який кладеться під стіл на Святвечір, а “Дід-дідух” – це розкидана солома, сіно по хаті внатруську під Різдво [12]. Щодо страв тут маємо борошняні страви: “Баба” – це ритуальний хліб – паска, а “Дід” [13] – старовинна народна страва, приготовлена з густозапареного борошна і пшона, різновид лемішки. Предмети побуту віник і мітла є представниками моделей “Баба” та “Дід” і відповідно в народній традиції виступають оберегами при входах, але обов’язково перевернуті прутами догори. Подібність моделей “Дід” та “Баба” втілено відповідно: “дід” у формі мітли — великого віника, прикріпленого до довгої палиці (дряпак, деркач), а “баба” у формі віника. Віник слугував для прибирання хати (жіночий простір побутування) та мітла – великий віник у формі віхи, який використовували для замітання подвір’я (простір чоловічого побутування). Віха як модель “Дід” у предметному середовищі, крім берегової функції, є знаком-забороною і пересторогою, означає небезпечне місце в середовищі, новину. “Соломенные кисточки” – служили ознакою для нашого люду, що в село прийшли на постій москалі [14]. “Коли важке родиво, то родильниця вклонялася віникові” [15], який семантично і образно є символом прародительки – баби. “Підвішена мітла у хліві на Поліссі служила як оберег тварин, виставлені нові мітли високо на кілку біля хати, служили оберегом дітей” [16]. Часто такі моделі переверненого віника, мітли застосовуються і сьогодні у дизайні, називають їх “оберегами”.

Взаємодоповненість моделей “Баба” і “Дід” втілено в охоронців простору, поля. “Дика (дивна) баба” – назва опудала на Бойківщині, образ її прикрашений маїною. Семантичне поле моделі “Дід” – це опудало на Поліссі, а також “баштанний дід”, “солом’яний дід” [17] – опудало для відлякування птахів на півдні України і водночас іконічний знак діда, що стереже баштан. Ласкаво опудало називають “чудийко”. В формах опудала є укритий знак хреста. Щодо епітету “дика” баба, саме поняття “дике” раніше мало зовсім інше значення: дике вважалося Божим. Дивий → дивний → дикий (ст. слов. дивий – це “дикий”, лтс. Dievs – “небо, бог” [18], і “дикі гуси” – це Божі гуси, Божі гості. Духовно-світоглядна градація у поняттях: дивий → дивний → дикий вводить у високий семіотичний статус світ предметів і явищ у середовищі. Комплементарність жіночого і чоловічого спостерігаємо у поминальні дні. Баб’яче голосіння [19] – день згадування померлих, за новим стилем 30 вересня, пізніше став днем “жіночих іменин” Святих Мучениць Віри, Надії, Любові та Матері їхньої Софії. Бабський Великдень – це Провідна субота, день поминання померлих. “Діди” – поминальні дні, головні з них остання субота перед Великоднім постом, переддень Трійці та осінні поминки перед Дмитром. “Вечеря для дідів” [20] – символічний обряд пісної вечері на честь прашурів, готувалася непарна кількість страв. На Поліссі головою прашурів був водночас дідо і баба. Тут у п’ятницю ввечері поминальний час називався – “діди”, а у суботу “баби” [21].

У сучасному дизайні середовища спостерігаємо застосування взаємозамінних образів снігової баби і сніговика. Тоді як в українській традиції натрапляємо лише на поняття снігової баби. Сніговою бабою називають велику конусоподібну кучугуру або подобу людської фігури, виліпленої із куль снігу, тоді ж як поняття снігового діда немає. Образ сніговика існує в російській традиції, а для нас є характерним образ баби. Тому доречнішим для нашого середовища є застосування моделі “Баба”.

Виявлення моделей “Баба” з предметно-просторових форм середовища, явищ буття:

I. Моделі “баба” втілені у знаках людини. Поняття “баба” у нас збереглося у значенні старшої жінки, предкині, жінки, яка бере участь у ритуалі. Баба – жінка, яка лікує традиційними народними засобами, так звана знахарка, ворожка. Прабаба – синонімічна назва Єви. У понятті “баби-повитухи” втілена ідея народжувального жіночого первоначала. “Удалі баби” [22] – жінки, які виготовляють весільне печиво, “баба з ухами” [23] – козир-дівка (спритна, смілива, гостра на язик).

Семантичне поле моделі “Баба” втілене у знаках людини – це предкиня, пращур, жінка з високим семіотичним статусом, жінка, яка пов’язана з потустороннім світом.

II. Моделі “Баба” у знаках божества. У Шумерській культурі ім’я “баба” – означало богиню, яка зображувалася на воротах до святилища, вона мала свої храми і в них засіки з хлібом [24], загалом у Месопотамії поняття “баба” “визирає” із слова “Баб-ілу” (вавилон) – “ворота божі”. Отже, поняття “баб” – ворота, що через них має перейти кожна істота з “цього світу” у “той світ”. Тому зрозуміло чому баба-Яга в дохристиянських вірувань була й богинею смерті. Такий самий зміст переходу тільки у зворотному напрямі має процес прядіння як алгоритм творення, як зсукування енергетичного пасма у “матерію” і саме жінці відведена функція переводу життя з одного рівня в інший, тобто космічного у земний [25]. Такий іконографічний елемент насукування на веретено пасма має зображення Діви Марії у сцені Благовіщення. Важливою ознакою переходу дитини в підлітка-дівчину було теж намотати починок на веретено. У південних Русичів Лада або Жива відома під назвою “Золотої баби” [26], причому зображувалася з немовлям (іконотип Мадонни), а у литовців під назвою “Золота Пані” [27]. Бабою називають жіночих духів: житня баба – польовий дух. Крім того, в житній бабі вбачають Велику Богиню – Мати Світу. Первісна назва Мати Світу невідома, а є лише пізніші назви, які формують семантичне поле: Жива, Дана, Діва, Берегиня, Житня Баба, Рожаниця, Лада, Слава, Оранта [28]. Пієтизм до матері і відповідно до баби розкривається в характеристиках: Мати Всесвіту – Небесна Мати – Мати-Земля.

Отже, семантичне поле моделі “Баба” як божества – це Мати Всесвіту, через яку здійснюється небесний захист, перехід із світів небесного в земний і в зворотному напрямку земного в небесний.

III. Модель “Баба” втілена у формі хліба, страви. “Баба” – “жовта”, “золота” [29] паска для Христа. Жовті “баби” – пекли в четвер небу як вшанування сонця, “білі” паски на пошанування повітря і в пам’ять про покійних, пекли їх у п’ятницю; чорні паски (паляниці, або цілушка чорного хліба) – родючій землі, пекли у суботу [30]. Отож, хлібна баба – первісно це жертва людини божеству, а тепер у християнській традиції – це жертва Бога людині.

IV. Моделі “Баба” в ігрових явищах та ритуалах. Гра “Бабок”, бабок – дерев’яна цурка, скракля (відрубок), яку потрібно збити. “Баба”, “бабака”, ступа, тичка – так називають палицю на межі при грі. “Бабу перевозити” – старовинна дитяча гра. Кидають камінці або черепки так, щоб вони пішли по воді рикошетом, скільки камінець або черепок зробить стрибків, стільки той, хто кидав, “перевіз баб”. “Дика баба” – істота з залізним маконом, якою лякають дітей. Моделі “Баба” в ігрових явищах та ритуалах виражаються образами: купи, дерев’яного відрубка і тички, а також невеликих камінців і черепків. Це форми конуса, купола, вузького циліндра, овалоїда.

V. Моделі “Баба” у знаках природи. Пра-баба, пра-матір має власну назву Ива-Єва. Єву в діалектичних формах нашої мови називають Ивою, Івою, тобто Вербою. Ива – це різновид верби, так звана “козяча верба” з похильною, плакучею кроною. Відповідно пра-баба втілена в знаку верби з плакучею кроною, “косами”. “Баба” – метафорична назва старої корови [31], “баба” – назва риби головень [32], яка відзначається силою і завзятістю, бореться за життя до останнього, “бабка” – назва метелика. “Баба” – метафорична назва форми плоду великої груші, “баби” – це образ низьких дерев край лісу [33], “баба” – це назва птаха із сокироподібним дзьобом (пелікан з гр. означає сокира), “дика баба” – чапля [34], “гуша баба” – форма вола, зоба [35]. “Бабка” одна з назв айстри, крім того, айстра – це метафорична назва вдови [36]. До образів, які втілюють моделі “Баба”, зараховуємо рослини кулябаба з кулястим плодом і подорожник або бабка, яка має форму суцвіття – колосу-кляху. Баби, Стожари, Волосині – народна назва сузір’я Плеяд. Зорі, які впливали на долі людей у слов’ян називалися Рожаницями і стосувалися жіночої функції народження, а Рожаниця – це “матиця породілля”.

Отже, форми з природи, які виражаються у моделі “Баба”: форма метелика (аналог двосторонньому топірцю), двостороння сокира, форма птаха лелекоподібного та пеліканоподібного (веслоногого) роду, куля, овал, грушоподібна форма, суцвіття колос, кошик, невисоке дерево з розлогою, похилою кроною кулеподібної або овальної форми, невисокі дерева.

VI. Моделі “Баба” у знаках побуту та архітектурно-предметного середовища. Елемент декору петриківського розпису: “баби” (“фігури”) [37] — композиція, що складається з двох окремих дзеркально-симетричних зображень жіночих або дівочих постатей. “Стара баба”, “п’яна баба” [38] — мотиви у вишивках, ткацтві, характеризуються схемою симетричних похилених постатей по обабіч осердя. Тут семантика поняття п’яна в значенні збуджена, запаморочена. На писанках трапляється мотив: “бабині колінця”, “стара баба”. “Баба” — великих розмірів молоток, “бабка” — петля у формі вісімки найчастіше для гаплика, “бабка” — брусок для клепання коси. “Баба” — саме так за ознакою монотонного звуку називають стару скрипучу лебідку, старе скрипуче колесо.

“Бабка” — це копиця снопів. У чехів, як і в нас, під поняттям “баба” розуміють копицю ячміну, житню, пшеничну, а останній сніп на полі називають “ячмінною нареченою”, дочкою баби [39]. “Бабою” називають форму невеликого стовпа, каменя, стовп-розсоху (стовп з вушком) журавля [40]. “Бабка” [41] — це стовець між кроквами, призначений для підтримки підвішеної до нього горизонтальної зтяжки “Баба”, підвішена з соломи конструкція у формі спірально-сплетеного конуса. Суботівська баба-плаха (камінь) — ганебний стовп при в’їзді до замку Богдана Хмельницького.

Форми архітектурно-предметного середовища на основі, яких створено моделі “Баба”: стовп, стовп-розсоха (рогач), стовп з петлею, форма вісімки, двостороння сокироподібна форма, людиноподібна форма каменя, хрестоподібна форма копиці снопів.

Виявлення моделей “Дід” з предметно-просторових форм середовища, явищ буття:

I. Моделі “Дід” у значенні божества, боготвореного предка, дохристиянського родинного бога. Білобог або інша назва Дід — син Рода, батько Перуна, господар Вирію. Поняття. Дід-Всевід — назва сонця, як і Ладо, Око-боже, Світовид [42]. “Дід, дідо” є варіантами слова Див [43], Дід-Ладо та Див-Ладо у весняній пісні взаємозамінні (Лад — бог весни гармонії і кохання). “Дідо” — домашній дух. Св. Микола, ікона якого була обов’язковою на покутті постає як персоніфікований народний прадід і “речник народу перед Богом” [44]. Форми снопа Дід, Дідух, Дідух-рай — це місце перебування духів дідів-прадітів. В Дідуху бачили “боготвореного предка роду”, “культурного лицаря” [45].

II. Моделі “Дід” у знаках людини: “сивоусі діди” [46] — старі заслужені запорожці, під час військових рад відразу займали місце після військової старшини, “старий дід” — керівник весілля від молодого. “Діди” — особи, що сватають наречену женихові [47], “дід” — старець, “дід” — жебрак.

III. Моделі “Дід” у знаках природи. “Дідик” [48] на Гуцульщині — це широкий куш, “жовтозілля”, вид метелика блідоголубого забарвлення з широкими вусиками (*Porthesia similis*), “дідове сало” — шавлія (пряність). “Дід” — поріг [49] місцева назва п’ятого Дніпрового порогу або “ненаситець”, який вважався одним із найнепередбачуваніших і найскладніших, не замерзав у найлютіші морози. Дідовник — осот, форма його суцвіття кошик. “Дід” — кущистий лопух, з квітками і плодами кулястої форми, суцвіття теж кошик. “Дід” — качан кукурудзи, часто оброслий рильцями, форма суцвіття — початок.

Отже, форми природи, які творять моделі “Дід”, — це форма широкого куща, суцвіття кошик і початок з рильцями (рильця — метафора чуприни), камінна перешкода, форма з широкими вусиками (метелика).

IV. Моделі “Дід” в ігрових явищах та ритуалах. “Дід” — дитяча забава “скакати діда”. “Дід” — народний танок. Гра “у дідка” [50] — “дідок” — так називається дерев’яна куля розміром з куряче яйце, і заморюють “дідка” ударяючи об кобилку — це палиця, що стримить із землі, ще й просять, щоб дозволила ударити по ній. “Ряджені діди” — з солом’яними горбами і масками в новорічних обрядах Меланки, старий рік — одягнений як дід-жебрак, а молодий — хлопець у національному одязі [51]. Дід — це предок, який страждає за свій народ: на Гуцульщині перед Великоднем у Велику суботу існує звичай “гріти діда” (збирати дідові офіру з продуктів, бо він постив увесь рік

за нас грішних) або “палити бороду дідові” [52] і його гріти. Борода діда – це метафора форми копиці-ватри. Отже, складений акуратно хмиз на ватру відображає предка-діда, предкового волосся. Моделі “Дід” в ігрових явищах та ритуалах виражаються образами: маленького круглого каменя, жмута хмизу на ватру, антропоморфним гіперболізованим образом старшої людини та її звичок.

V. Моделі “Дід” у знаках побуту та архітектурно-предметного середовища. На Святвечір обжинковий сніп з червоною стрічкою називався “дідух”, “дід” або “квітка”. “Квітка” [53] – так називався обжинковий сніп на Поділлі, який мав основу на три ніжки а також “Дід-дідух” – це розкидана солома, сіно по хаті внатруску. Діда, дідуха робили його іноді у вигляді пишного вінка, ув’язаного з кільканадцяти пучків соломи з конусоподібною верхівкою з безлічі колосся. Лемки дідуха називали “король”. Дідуха ставили на покуті в урочисті дні (хрестини, весілля, Різдво). Поняття “Дід” містить символіку і важливість першого і останнього снопа як символ початку і завершені справи, перший зажинковий сніп називався ще й “воєводою” [54]. “Дідова борода” – жмуток недожатих колосків на полі, скручених, заплетених косою, прикрашених квітами і стрічками [55]. Образ останнього снопа, жмутка на полі залишався на “бороду Волосові” [56], який осмислений як “борода житнього діда”, “рай”, “Коза” [57], “Спасова Борода”, “Божа Борода”. Борода як символ потенційної життєвої сили зерна має семантику: 1) жертва Богу; 2) жертва предкам; 3) жертва духу природи, притулок польового духу, який у дохристиянських віруваннях уявляли у вигляді кози. Образ бороди у формі завитка відомий у стародавніх культурах і відображав структуру світоустрою. “Трав’яний дід” [58] – це залишений жмут трави, прикрашений квітками (біля нього клали хліб і дрібку солі), коли закінчували косовицю. “Трав’яний дід” [59] – ритуальний сніп соломи, трави або очерету, складений так, що половина верхками в один бік, а половина – в інший.

“Дід” – сніп очерету або соломи, який використовували для загороди або обшивки стінок куреня, для утеплення стін хати. “Дід” – це снопики кукурудзи. “Дід” – оберіг з двох кукурудз із сплетеним у кіску шумелинням з волосом та кольоровими стрічками, який вішають перед образами або тільки шумелиння кукурудзи, яке сплетене у кіску [60], “Діди” – зв’язані попарно качани кукурудзи, що висять у гуцульських хатах під образами як прикраса. “Діди” [61] – тіні по кутках кімнати, а також тіні по двору, майдану тощо. “Дідок” – одна із синонімічних назв посвіту, а також гніт, просякнутий залишками від перечищення воску. Мотив трипалої руки на писанках поняттєво-сміслово визначений як “божа ручка”, а п’ятипалої руки – “дідові пальці”. “Дідик” – старовинна побутова річ – ручна мітелка із соломи, трави, стружок. “Дідик” [62] – прилад, яким малюють крашанки, те саме кестка. “Дід” – це сволок, ототожнений до голови-господаря. Старі сволоки тримали на горищі як священну реліквію роду [63], порівняймо в монголо-татарів реліквією є колиска. На Поліссі існувала конструкція даху на “дідках” [64] або кізлах.

Форми архітектурно-предметного середовища на основі, яких створено моделі “Дід”: вінок з конусоподібною верхівкою, жмут (сніп) на трьох ніжках, жмут (сніп) з чуприною, жмут сплетений у кіску, гірлянда з попарно зв’язаних початків, форма віхи, композиція букета³.

Висновки

Вживаючи слово пієтизм (глибоке пошанування) до прабатьків, замість встановленого в науковому обігу поняття культу предків, повно розкривається високий семіотичний рівень форм архітектурно-предметного середовища, які відображають моделі “Баба” та “Дід”. Отже, з існуючих трьох ієрархічних рівнів у структурі простору архітектурно-предметного середовища: профанний, культовий та сакральний, вводимо ще один рівень категорії простору – пієтичний, який формується цими моделями.

Те, що подібні форми у предметному середовищі називаються поняттями “баба”, “дід” пояснює ознака безстатевості або двостатевості нашого пращура. Однакові форми мають метафорику водночас діда і баби: сніп, метелик, копиця, опудало, мітелка, камінь, суцвіття кошик, суцвіття колосу і початку.

³ Букет – композиція, що складається з окремих 3–5 і більше “гілок” або “галузок”, розташованих віялоподібно (радіально), пірамідально, деревоподібно.

МОДЕЛІ «БАБА»

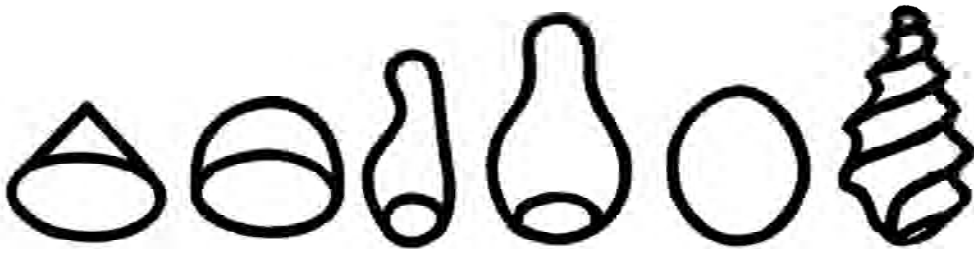

Рис. 1. Конусоподібна / Куполоподібна / Антропоморфна / Грушеподібна / Кулеовалоподібна / Спіралеподібний конус

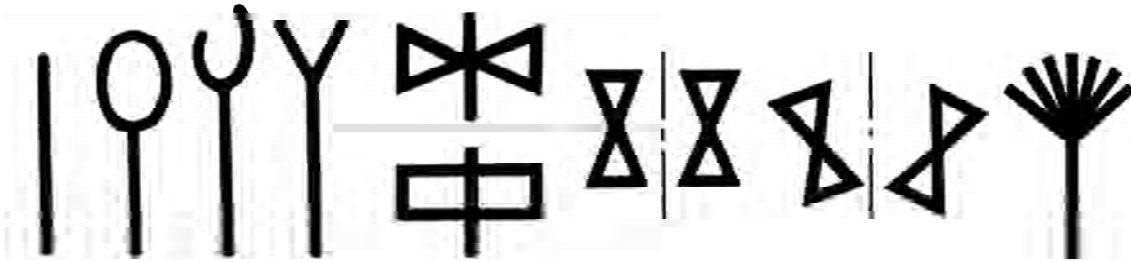

Рис. 2. Паля-стовп / Петля / Розсоха-Рогач / Сокира-Топірець-Метелик / Баби / Запоморчені баби / Віник

Рис. 3. Вісімка / Суцвіття кошик / Верба козяча / Опудало / Хрестоподібна копиця снопів

МОДЕЛІ «ДІД»

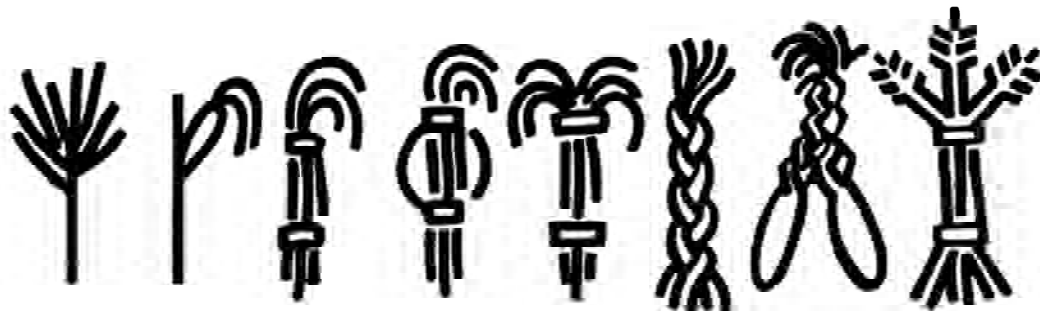

Рис. 4. Віха / Чуприна з суцвіттям початок / Жмут-Борода-Сніп / Плетінка-Коса з початками / Дідух-квітка

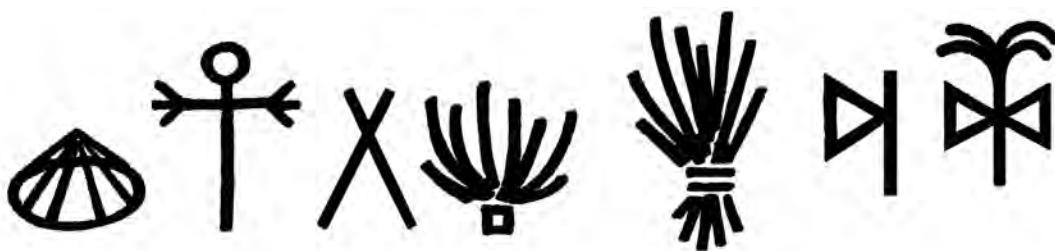

Рис. 5. Вінок конусоподібний / Опудало / Кізли-Дідок / Куц / Букет / Топірець / Метелик з вусами

Моделі “Дід” та “Баба” фіксують календарно-ритуальний час та християнський літургійний рік. Доречним є активізація моделей в архітектурно-предметному середовищі у дні поминання померлих: кожна субота поминальна – вона тому “дідова субота”, “дідова неділя” [65] – неділя перед празником, на День всіх святих 1 листопада, зелені свята, русалії, Святвечір, Щедрий вечір, свято Воскресіння, рахманний великдень (“права середя”) [66], а також у святковій родинні дні.

Моделі “Баба” – конусоподібна, куполоподібна форма, антропоморфна форма, куля, грушо-подібна форма, хрестоподібна форма копиці снопів – все це множинність, яка творить моноліт; форма двох петель (вісімки, нескінченості), форма двох трикутників, які з’єднані вершинами (двосторонні сокира, топірець), палеподібна форма, розсоха, рогач, віялоподібна форма на палі, звук: монотонно-скрипучий, чотирипелюсткова форма (метелик), суцвіття колос, кошик, невисоке дерево з розлогою, похилою кроною кулеподібної або овальної форми (див. рис. 1, рис. 2, рис. 3).

Моделі “Дід” втілені: у формах жмута, букета, одностороннього топірця, вінка з конусним завершенням, скривленого жмутка в одну або дві сторони, що є метафорою волосся, борода, у формах триструктурного Дідуха, у формі плетеної коси, суцвіття початку з рильцями, Х-подібної форми кізлів (козлів) (див. рис. 4, рис. 5).

1. *Архетипи культури // Культурологія ХХ век. Т.1. (А-Л) – СПб.: Алатаєв, 1998. – С. 38.*
2. *Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний нарис. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Л., – 2002. – С.100.*
3. *М.О. Чмихов, Н.М. Кравченко, І.Т. Черняков. Археологія та стародавня історія України: курс лекцій. – К.: Либідь, 1992. – С. 73.*
4. *Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера / Репринтне видання з 1928 р. у Львові. – К.: Сінто, 1994 – С. 73–74.*
5. *Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах.– Опішне: Українське народознавство, 1999. — Кн. 2. – 544 с.: іл. – С. 363.*
6. *Забужко О. Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К.:Факт,2007. – 64 Ос. – С. 52–53.*
7. *Україна в словах: Мовознавчий словник довідник / упоряд. і кер. авт.кол. Н. Данилюк. – К.: ВЦ “Просвіта”, 2004. – С. 439.*
8. *Гуменна Д. Благослови, мати! Казка-есеї. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1995. – С. 124–129.*
9. *О. Кирилюк. Казка та обряд // Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та Обряд: монографія. Одеса ЦГОНАУ / Автограф 2005. – 371 с. – С. 243.*
10. *Бандрівський М. Сварожі лики. – Львів, 1992. – С. 56–57, 72, 86–98.*
11. *Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. – С. 169.*
12. *Жайворонок В. Там само. – С. 22.*
13. *Жайворонок В. Там само. – С. 187.*
14. *Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів / Передм. Ю. Шевельова. – К.: Факт, 2001. – 384 с. – С. 115.*
15. *Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. –Х.: Акта, 2002. – 282 с. – С. 88.*
16. *Виноградова Л.Н. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Международные отношения, 2002. – 512 с. – Венік. – С. 65.*
17. *Жайворонок В. Там само. – С. 187.*
18. *Етимологічний словник української мови. В 7-ми т./ АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 2. – С. 65. – 570 с.*
19. *Жайворонок В. Там само. – С. 22.*
20. *Жайворонок В. Там само.. –С. 82.*
21. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Международные отношения, 2002. – С. 130.*
22. *Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок. – С. 16.*
23. *Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч.2 (О-Я). К.: Наукова думка, 1984. – С. 324.*
24. *Гуменна Д. Там само. – С. 115.*
25. *Саннікова Л.П. “Природа матриархату Європи” // Матеріали науково-практичної конференції-презентації. Буття – українців. – К. 2006. – С. 22–23.*
26. *Найден О.С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2005. – 260 с. – С. 18.*
27. *Виклади давньослов’янських легенд або міфологія укладена, Я.Ф. Головацьким. – К.: Довіра. – С. 31.*
28. *Жайворонок В. Там само. – С. 69.*
29. *Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги. – Х.: Друк, 1999. – С. 128.*
30. *Україна в словах: Там само. – С. 361.*
31. *Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч.1 (А–Н). – К.: Наукова думка, 1984. – С. 37.*
32. *Онишкевич М.Й. Там само. Ч.1 (А–Н). – С. 37.*
33. *Жегуц Іван. Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті. Говирка С. Берлебаши (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х роках. Словник з додатками. – Мюнхен, 1999. – С. 19.*
34. *Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці:Рута, 2005. – С. 20.*
35. *Словник буковинських говірок. Там само. – С. 20.*
36. *Словник символів / за ред. Потапенко О.М. Дмитренко та ін. – К.: Народознавство, 1997. – 155 с. – С. 20.*